

Bálint Péter*

Debrecen

A szép és a rút fenoménje a vallásos népmesékben

(Koré és Tündér Ilona)

Bevezető

Etanulmány keretei közt a tradicionális mesenarratívákban feltűnő *szép* és *rút* látványának parasztvilágbéli érzékeléséről és felfogásáról, illetve a hozzájuk kötődő/köthető egyéni és kollektív tapasztalatok értelmezésének, történetekbe szövésének módjáról kívánok értekezni. Amikor a régműltből áthagyományozott folklórszövegben egyfajta esztétikai rendszert igyekszünk „kikutatni”, esetlegesen utólagosan rekonstruálni, hajlamosak vagyunk arra, hogy a mesemondó, vagy akár a lokális közösség vizsgálat alá vont narratíváiból – Cseke Ákos szavával élve – „összegereblyézzünk” egy koherensen felépített, évszázadokon változatlanul átívelő „paraszti esztétikát”. Ha retrospektív gondolkodásunknak köszönhetően így járunk el, egyben azt is feltételezzük, hogy a mesemondó vagy a lokális közösségben más kiemelkedő szerepet játszó aktor (pap, tanító, kántor, bíró stb.) éppoly tudatosan gondolkodó, tudatot és tudást formálni kívánó egyén volt, mint napjaink filozófusa vagy esztétája.

A *szép* és *rút* fenoménjének szinte beláthatatlannak tűnő filozófiai, exegetikai, irodalmi hermeneutikai megközelítései és értelmezései közül mindössze azon releváns kijelentéseket vételezem elő, amelyek valamiképpen érint(het)ik a folknarratívákat, illetve a paraszti mesemondók interpretációit. De nemcsak a (vallás)bölcseleti hagyomány, hanem az irodalmi is elképesztően gazdag mind a szép, mind a rút, illetve a hozzájuk fűződő kommentárok tekintetében, mivel

* Bálint Péter (Debrecen, 1958) nyugalmazott egyetemi tanár, tudományos kutató, József Attila-díjas író. 1984-ben végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom és történelem szakán. 2000–2020 között a Debreceni Egyetem (DE) Gyermeknevelési és Felnőttképzési, valamint Gyermeknevelési és Gyógynevelési Karának oktatója, 2015–2020 között pedig dékánja. 2010-ben habilitált a DE Filozófiai Intézetében az *Önmagunk megírásának vágya?* című irodalomelméleti tézisével. Másfél évtizede a Kárpát-medencei etnikumok mesenarratíváit kutatja irodalmi hermeneutikai, komparatistikai és nyelvfelméleti aspektusból. E témában öt kötete jelent meg magyar és angol nyelven, illetve tucatnyi tanulmánykötetet és mesegyűjteményt szerkesztett. 2022-ben megjelent a *Meseértelmezések és a Jézus-mintázatok a népmesékben* című kötete a Magyar Napló kiadónál.

a két fenomen évezredek óta a szerelem és a házasság, az erény és a bűnbeesés, a boldogság és a halál témakörével társul:¹ ezért az irodalmi hagyományból is csipegetek olyan részleteket, melyek visszaköszönnek a mesenarratívákban.

Hans-Georg Gadamer nevezetes könyvének *A hermeneutika univerzális aspektusa* című fejezetében veti papírra a szépről, hogy „valaha univerzális metafizikai fogalom volt”,² s a 18. századtól a fenséges fogalmával kapcsolódott össze. A szép fogalmát („szép az, amit lehet nézni”³) már az ókori és középkori esztétikai vizsgálatok is az ellentétével, a rúttal („ami nem viseli el a tekintetünket”⁴) vetették össze. Rudolf Otto pedig azt hangsúlyozza a „démonival szembeni respektus” érzetének vizsgálata nyomán, hogy a szép vagy rút tárgyához mindig egy *jelentésspre-dikátumot* kapcsolunk,⁵ majd így folytatja:

„Lennie kell bennem egy homályos eszmének »magáról a szépről«, és emellett szükség van még az alárendelés elvére is, amely szerint ezt az eszmét a tárgyhoz kapcsolom, máskülönben nem lehetséges a szép legegyszerűbb élménye sem. Pontosan ugyanez történik akkor is, ha egy tárgyat »iszonyatosnak« találok.”⁶

Témánkat illetően a filozófus és teológus megközelítése közös vonást mutat abban a tekintetben, hogy az esztétikai érzékelés és a numinózussal szembeni érzet a létezés, a teremtés rendjét és minőségét érinti, emellett a látás – Merleau-Ponty kifejezésével a „szemmel tapogatás”⁷ – mint megértés az ókori görögökig visszanyúló problematikáját tételezi. Ellenben jelentős különbséget láthatunk a fogalmi megragadhatóságról szóló ítélezésükben. Gadamer ugyanis nem kevesebbet állít, mint hogy „a létező rendje, amely az egyetlen Jó felé mutató elrendeződésben áll, összhangban van a Szép rendjével”,⁸ emellett a szép, ellentétben a jóval „[...] inkább

¹ Kerényi Károly: Prótozonos Koré. In: uő: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943. Ford. Kövendi Dénes, Szerb Antal, Tatár György. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1984, 427–472. Tündér Ilona, akárcsak a görög vallásban Koré, a nőiség számos aspektusát jeleníti meg: a lány szüzességét és az anya termékenységét, a neki rendelt pár iránti szeretetet és a hirtelen lobbánó, gyilkos ösztönt, az úrnő hatalmát és a misztikus tudást, a földi boldogságot és az örökkévalóság ígérését.

² Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest 1984, 330.

³ Gadamer, Hans-Georg: *i. m.* 331.

⁴ Uo. 331.

⁵ Otto, Rudolf: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Ford. Bendl Júlia. Vallástörténet. Osiris Kiadó, Budapest 1997, 158.

⁶ Uo. 158.

⁷ Merleau-Ponty, Maurice: *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond. L’Harmattan Kiadó – SZTE Filozófiai Tanszék, Budapest 2007, 154.

⁸ Gadamer, Hans-Georg: *i. m.* 331.

megfogható. Tulajdon lényegében rejlik, hogy olyasmi, ami megjelenik”.⁹ Rudolf Otto viszont amellel érvel, hogy a numinózus, mint „homályos eszme” találkozása akár a szépséggel, akár a rútsággal, egyáltalán nem problémamentes: „A megnyilatkozás ugyanis semmiképp sem azt jelenti, hogy a numinózus átlép az értelemmel megközelíthető fogalmiság területére.”¹⁰

A mesemondók eltérő szubjektív tapasztalatának és interpretációs aktusának köszönhetően a tradicionális mesenarratívákban, a szép és a rút fenoménjét mindig más-más sors- és létesemények, folyamatosan változó létállapotok, boldogság- és igazságkeresésről, bűnelkövetésről és szenvedésről szóló történetek láncolatában, illetve eltérő hiedelmek és vallási képzetek összefüggésében mutatják be, mégpedig különböző egzisztenciakarakterek – jók és gonoszak, segítő és ártó lények – hőshöz való viszonyrendszerében hagyják megnyilvánulni. Ennek következtében mindkét fenoménhez – narratív szituációtól és egyéni intenciótól függően – más-más *jelentéspredikátumot* kapcsolnak a kognitív struktúra értelemhorizontjához.

Esztétikai megközelítésben a *szép* létező látványa,¹¹ amely „Szent Tamás szerint szép az, amit jólesik látnunk: id quod visum placet. A szépség oly látomás (vision), illetve intuitív megismerés (connaissance intuitive), amely örömet (joie) ad”,¹² relációkban nyilvánul meg:¹³ azonmód lenyűgöz, késlekedést nem tűrve magához hív, ellenállhatatlanul, bírvágyamat megfélemezni kívánó ellenállásomat radikálisan legyűrve örvényszerűen magába szippant és mélybe ránt. Cseke Ákos *A szép észlelése* című tanulmányában alaposan körüljárja a szép fenoménjét és lenyűgöző hatalmát:

„A szép megrendít és megszólít, vagyis arra indít, hogy megszólaljak, felkiáltssak, hangot adjak a tapasztalatomnak, és megszólítsak másokat, közöljem velük a szép feletti örömet (akár azáltal, hogy elcsendesedem); a szépnek ez a provokatív hatása – mely valójában a szép másodlagosságát hirdeti, hiszen a jó és az igaz nem kényszerít bennünket ilyen külsődleges, beszélő, fecsegő, éneklő, kiáltó, megren-

⁹ Gadamer, Hans-Georg: *i. m.* 333.

¹⁰ Otto, Rudolf: *i. m.* 158.

¹¹ Természetesen a népmesében nemcsak a lány és az asszony lehet szép, hanem a legény és a férfi is. Példák sorozata áll rendelkezésünkre ez utóbbi esetre: „Ílt egyszer egy király. Ennek a királynak volt egy daliás szép fia. De olyan szép volt, derik, hogy mindenki megcsodálta űtet.” A selyemrít. In: Kovács Ágnes (szerk.): *Rózsafű és Tulipánleány. Kalotaszegi népmesék*. Mesék, mondák, történetek. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987, (120–125) 120.

¹² Rónay György: *Napló I. (1945–1952) II. (1953–1975)*. Szerk. Reisinger János. Magvető Kiadó, Budapest 1989, I., 114.

¹³ „A szerelem saját eszközeivel, minden mást elhanyagolva lobbantja fel a szívekben a szépség utáni vágyakozást a kölcsönös ragaszkodás reményében.” Seneca, Lucius Annaeus: *Erkölségi levelek*. Ford. Kurcz Ágnes, Kossuth Kiadó, Budapest 2001, 24. (9. levél).

dült válaszadásra – tehát kivét önmagamból, és egy másik ember mellé helyez, akire rászorulok, s akivel megosztom mindazt, amit megtapasztalhattam, és ahová ez a tapasztalatom valósággal elűzött, száműzött, elrabolt.”¹⁴

Ellenben a *rút* – vagy az annak tűnő lény – már az első pillantásra elborzaszt, reflexív gondolkodásomat megbénítva eltávolít magától, mérhetetlen undort vált ki, vagy megmagyarázhatatlan félelmet kelt maga iránt.¹⁵ (MacIntyre hivatkozik Arisztotelészre, aki szerint: „az *eudaimonia* elérésének lehetőségét külső balszerencse is megghiúsíthatja [...], mint a rútság, az alacsony társadalmi rang és a gyerektelenség”.¹⁶) Mindkét fenomén olyannyira elementáris érzést vált ki a másik tekintete számára felkínálkozó látványával, hogy a velük való találkozás idején a pillanatnyi etikai fontolgatásnak sem helye, sem ideje nem marad. Csakis utólag, a szépség vagy rútság kiváltotta esemény szerencsés vagy baljós véget érése után történik meg a morális belátás és a hős ő-magaságát (*ipséité*) helyreállító önkorrekció. Mondhatni a szép erotikus vágyat, fokozott szexuális vonzalmat, izgalmat kelt a reá tekintőben; a rút a lét borzongató sötét jellegét és halálaspektusát¹⁷ ébreszti föl: ezen érzetek megerősítése vagy felülvizsgálata a velük való többszöri találkozás, tapasztalatelbeszélés során válik szükségessé.

¹⁴ Cseke Ákos: *A középkor és az esztétika*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2011, 100. Vö. még: „[...] bárki azt mondja: szép, a szó nyomán feltűnő kép mindig a nő. A szó ma is mélyen erotikus. Minden, ami szép vonz, a szép kívánatos, felébreszti a vágyat az emberben, hogy megérintse. A csábító és az elragadó varázs a szóban mint immanens őskép lappang, mint dinamikus platóni idea. Ez a nő erotikus magnetizmusa. A vonzást nemcsak a férfi érzi, a szépet, vagyis a nőt, a nő is ugyanúgy megcsodálja és megkívánja, mint a férfi, mert a szépség pozitív életerő, az élet nagy ténye. Lehet, hogy a szépség nyomában a nőben is ugyanolyan vonzalmak ébrednek. A csábítás, a varázs, a bűbáj, egyetemlegesen hat.” Hamvas Béla: *Az esquilinusi Vénus*. In: uő: *Arkhai és más esszék (1948–1950)*. Medio Kiadó Kft, Szentendre 1994, (13–27) 15.

¹⁵ „Ha megvizsgáljuk a szép és rút szinonimáit, azt találjuk, hogy míg szépnek tartjuk, ami bájos, kecses, kellemes, vonzó, élvezetes, könnyed, elbűvölő, nagyszerű, csodálatos, lenyűgöző, kiváló, kivételes, mesés, fantasztikus, mágikus, csodálatos, becses, látványos, ragyogó, fenséges és pazar, addig rútnak azt nevezzük, ami visszataszító, borzalmas, utálatos, groteszk, förtelmes, undorító, gyűlöletes, illetlen, mocskos, csúnya, obszcén, réműletes, szörnyűséges, rettenetes, ijesztő, hátborzongató, ocsmány, rémisztő, borzalmas, lidércnyomásos, gusztustalan, hányingert keltő, bűdös, nemtelen, esetlen, visszatetsző, ormótlan, formátlan, deformált, torz [...]” Eco, Umberto (szerk.): *A rútság története*. Ford. Sajó Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest 2007, 16.

¹⁶ MacIntyre, Alasdair: *Középkori aspektusok és középkori szituációk*. In: uő: *Az erény nyomában. Erkölcseleméleti tanulmány*. Ford. Biróné Kaszás Éva. Osiris Kiadó, Budapest 1999, (223–244) 237.

¹⁷ „Az öregasszony gondolkodik, mer az is olyan öreg vót, hogy a szömei annyira be vótak esve a fejibe, mög a szája is, mē foga egy sē vót neki. A bű rá vót száradva. Az ujjai olyanok vótak, kedves hallgató közönség, mint rajzon a halálnak, amelyiknek a kasza a hátára van festve. Az öregasszony is mint a halál.” A félelemkereső János. In: Bálint Sándor: *Tombácz János meséi*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975, (504–519) 506.

1. A női szépség megítélése a prédikációkban

A templomi prédikációkban már sok évszázaddal ezelőtt is példázatos célzattal történt hosszabb-rövidebb utalás az ókori vagy középkori szerzők¹⁸ műveiben szereplő „szép” nőkre,¹⁹ a szépségükkel (vissza)élő kikapós asszonyokra,²⁰ a Pascal-féle hamis és csalóka szépségekre,²¹ a bibliai – elsősorban is az ószövetségi – nőalakokra.²² A papok a hívek sikeres meggyőzése okán e nőkhöz valamilyen

¹⁸ „A keresztény középkor epikája, amely sátáni figuraként festette le a pogány isteneket, Venust gonosz varázslónővé, Lilitté változtatta – ám meghagyta ragyogó szépségét.” Starobinski, Jean: „Énekelni, csábítani”. In: uő: *A varázslónők*. Ford. Lőrinszky Ildikó. Európa Könyvkiadó, Budapest 2009, (31–100) 69. Vö. még Déri Balázs az *On the beauty of the glorified body (Apocalypsis of Peter)*, című előadásában jelenti ki, hogy „[Péter apokalipszise] az első keresztény írás, ahol a testi szépség mint érték jelenik meg.” Pesthy Monika – Simon Róbert – Gspann Veronika (szerk.): *Péter-apokalipszis*. Ford. Pesthy Monika. Keleti források – Fontes Orientalis. Corvina Kiadó Kft., Budapest 2009, 118.

¹⁹ Salamon így szól az asszonyhoz fenyegetően: „Ha nem ismered önmagad, ó asszonyok szépe, és nem veszed tudomásul, hogy szépséged oka onnan ered, hogy Isten képeire vagy teremtve, és ezért van benned igen sok természetes szépség, és ha nem ismered fel, milyen szép voltál kezdetben – bár még most is felülmúlod a többi asszonyt, és egyedül téged neveznek az asszonyok szépeinek –, mégis, ha nem ismered meg önmagadat, hogy ki vagy (nem azt akarom ugyanis, hogy közrendű nőkkel összevetve tűnjék szépséged rendkívülinek, hanem hogy saját magaddal és szépségeddel összevetve, azzal légy azonos és annak felelj meg [...]).” Órigenész: *Kommentár az Énekek énekéhez*. Ford. Pesthy Monika. A kútnál. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1993, 115. Vö. még: „Medusáról azt tanítták az *Poëtak*, hogy az ő szépségével minden ő szeretőiét, vagy kövekké vagy pedig oktalan állatokká változtatta, és hogy szinte ezen ő ereiét az ő feie mind meg tartotta, még mikor az nyakáról elvágta volna-is. Mit akartak ezzel az *poëtak* vagy pogány proféták egyebet jelenteni és tanítani; hanem hogy az aszszonyiállatoknak szépségek némely embert oly ige[n] el csábítanak, elhitetnek, hogy ő mint az oktalan vad állat oly bódultul és dühösen mégyen az szépség után, úgy megvakítván az szerelemtől, hogy nem tudja mit cselekedgyék, bűnre és gyalázatra vetemedik: nem használ néki semmi intés, megfeddés, tanácslás és büntetés: Ugy megkeményedik az ő szive mint az kemény kova kö, és nem lágyíthatatik meg.” Szenci Molnár Albert: *Discursus de Summo Bono (Értekezés a legfőbb jóról)*. Szerk. Tolnai Gábor. Régi Magyar Prózai Emlékek IV. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975, 314.

²⁰ „Étienne de Fougères püspök a saját dialektusában, egy másik szentbeszédben az asszonyokról szólt – természetesen a nemesi hölgyekről, mivel a többi nem számított –, s arra buzdított, hogy szorosan fogják őket. Magukra hagyva perverzításuk kicsordul: a szolganép vagy egymás között fogják keresni gyönyörüket.” Duby, Georges: *A lovag, a nő és a pap*. Ford. Fázsy Anikó, Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987, 262.

²¹ Grasset, Bernard M.-J.: Une esthétique pascalienne. In: *Revue Philosophique de Louvain*. Quatrième série, tome 105 (2007/3), 361–384.

²² „Azonképpen az Isteni szent Írásban nagy dicséretnek vagy az ő szépségekről és egyszerűs-mind Istenfélő voltokról jószágokról, tisztaságokról és tökéletes tisztességekről imez szent asszonyoknak, Saranak, Rachelnek, Rebeccanak, Esthernek. És az Iuditról-is kiváltképpen monda-

markáns, dualisztikus gondolkodásra valló etikai predikátumot társítanak, mint például a jóság vagy gonoszság, az igazság és hamisság, az élelmesség és ravasz-ság,²³ a becsvágy vagy hiúság, az alázatosság vagy gőgösség, a jámborság és állatiasság stb. Bruno Roy a középkori francia és angol *bestiáriumokat* göröcső alá véve a női állatiasságról értekezik, s olyasmit állít, hogy a középkor elejétől a végéig megdöbbentő egyhangúság uralkodott a nők káros, állatokhoz való hasonlítását illetően. Ebben a keresztény világegyetemben a nő az, aki eltéríti a férfit a szellemi céljától, és ő a kísértő, a fenevad, az ördög par excellence emanációja; s az a tény, hogy természeténél fogva bájjal és szépséggel van felruházva, nem változtat semmin, sőt, ezek a tulajdonságok ellene dolgoznak.²⁴

A mesenarratívákban a szépséggel megáldott vagy éppen elátkozott nő egzisztenciakarakterek rejtett lényegére utaló jellemvonások és a hozzájuk társított predikátumok többnyire az egyházi intelmek és tiltások rendszeréhez köthetők.²⁵ Nem is hagyják hidegen a mesemondók képzeletvilágát. Ugyanakkor azt is kell látnunk, hogy a „szépség mulandó” népi bölcselkedés alapján maguk a mesélők is olyan erényeket igyekeznek kidomborítani az általuk kiválasztott női, illetve férfi szereplőkben, akik az elbeszélői intenciónak megfelelően eleget tesznek a keresztény életvitel és tisztességes házasságmodell (1Kor 7,2–15)²⁶ kollektív elvárá-

tik, hogy Istentől néki ez kegyelem adatott, hogy szerelmetes vólt légyen tekintetre, mivel nem vakmerőségből, hane[m] az Isten[n]ek dicséretire, ékesítötte vólna fel magát. Midön azért ez az kettök együtt lehetnek: a szépség és az jóság, semmi aranyhoz, drága köhöz nem hasonlitathatnak, hanem minden kincset fellyül mulnak”. Szenci Molnár Albert: *i. m.* 309. Vö. még: „A prédikációkban előforduló példák, történetek feltárják a pap műveltségét és megmutatják azt, amit közvetített »híveik« felé.” Szántó Imre: A katolikus népművelés Magyarországon 1711–1848. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 69. (1981), (3–13) 6.

²³ Lacocque, André: Rések a falon. In: Ricœur, Paul – Lacocque, André: *Bibliai gondolkodás*. Ford. Enyedi Jenő. Európa Könyvkiadó, Budapest 2003, (21–68) 36–37.

²⁴ Roy, Bruno: La belle e(s)t la bête: aspects du bestiaire féminin au moyen âge. In: *Études Françaises* 10 (1974/3), (309–317) 324.

²⁵ A X. században az aszkézis és a szerzetesség kialakulásának okát vizsgálva mondja Duby: „Gyökeret ver az a kínzó érzése, hogy a rossz a szexualitásból ered. Ez magyarázza a sok tiltást, amelyeket a keresztény egyház vezetői haladéktalanul elrendeltek. Mi más volt a vezeklés, ha nem elhatározás a szexuális gyönyör elutasítására?” Duby, Georges: *i. m.* 37. Vö. még: „A keresztény ideológia évszázadokon át, de leghatásosabban a középkorban sulykolta bele az emberekbe, hogy a nő szépsége valamilyen tisztátalan dolog. Az ördög is gyakran kísértett szép nő képében. A cifraság a »bujaság« szinonimája is volt. Általában is a szép, a cifra – amely eltérítheti az embert a belső szépségétől – bűnös dolog.” Nagy Olga: *A törvény szorításában. Paraszti értékekről és magatartásformák*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1989, 240.

²⁶ „Abból tehát, hogy a házasság szentelő kegyelmet közvetít, következik, hogy a házasság az Újszövetség szentsége.” Házasság (ford. Jelenits István). In: *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Szerk.

sainak, illetve ellenkező esetben vészesen, s talán visszafordíthatatlanul felrúgják az elfogadott, kötelező normákat,²⁷ amiért mindig valamiféle büntetés és azzal együtt szenvedés jár.²⁸

Ha a női szépség egyetemességét²⁹ igyekszünk sebtében körüljárni, akkor érdemes visszafordulnunk az exegéták és irodalmárok által mindmáig talán legtöbbet értelmezett bibliai szöveghez, az *Énekek énekéhez*, és abból is egy kiemelkedően fontos lokushoz, amely az arcról szól. Órigenész a „Szépek orcáid, mint a gerlicéé, és nyakad, mint a gyöngyfüzér! [1,10 – Káldi-Neovulgáta (KNB)]” költői ihletettséggű leírást a következőképpen interpretálja: „Orcának viszont az arc azon részét mondjuk, amelyen fel lehet ismerni a lélek becsületességét és szemérmességét [...]”³⁰ Órigenész elkerüli a szubjektív ítélkezés látszatát is azáltal, hogy a tárgyban, az *orcában* olyan egyetemességet rejtő fenomént tár elénk, amelynek teológiai értelemben önmagán túli jelentése van:³¹ többé nem a fátyol kínálkozik fel a szem számára, hanem mintegy röntgensugarak fényében válik láthatóvá a lélek szépségének két meghatározó vonása: a becsületesség és a szemérmesség.

V. Kovács Sándor. Ford. Bellus Ibolya, Jelenits István, Váradi Béla, Vásárhelyi Judit, Vida Tivadar, Waigand József. Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, Budapest 1982, (43–52) 49.

²⁷ „Ez évek során volt egy asszonyom. Nem a törvényesnek mondott kötelék fűzte hozzám, hanem az okosság híján való kóbor szenvedélyem kereste őt magának. Mégis csak egy volt, és én hűséges maradtam hozzá. A magam példáján tapasztaltam véle, hogy milyen messzire van a nemzés céljából kötött házasság együttélése a szenvedélyes szerelmi viszonytól.” Augustinus, Aurelius: *Vallomások*. Ford. Városi István. Etikai gondolkodók. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1982, II. fej., 96–97.

²⁸ „A bölcsesség nyújtotta magyarázatok közül a legelső és legmakacsabb az, amelyik a *fizet-ségen* alapul: minden szenvedés kiérdemelt, mert büntetés valamely egyéni vagy kollektív, ismert vagy ismeretlen bűnért.” Ricœur, Paul: A rossz mint filozófiai és teológiai kihívás. In: uő: *Vallás, ateizmus, hit*. Károli könyvek – Rezonőr sorozat. L'Harmattan Kft., Budapest 2023, (183–205) 188.

²⁹ „A keresztyén esztétika a szép egyetlen kategóriáját ismeri: Isten egyetemes szépségét, amely az ő dicsősége. [...] Istent mellőzve nem beszélhetünk szépről, sőt semmilyen értelmezése nincs a világnak, mert a világ kölcsönös viszonyban mutatkozik meg az ember számára, s ez a viszony Isten mindeneken végbemenő cselekvése.” Békési Sándor: *Ergon. A keresztyén esztétika teológiája*. Mundus Novus Könyvek. Mundus Kiadó, Budapest 2010, 61.

³⁰ Órigenész: *i. m.* 128. Más testrészek, mint például a *comb*: a testi csábítást idézi elő, ugyanakkor a legszentebb élvezet titkos helyeként is értelmezendő. Auwers, Jean-Marie – Wénin, André: Problèmes herméneutiques dans l'interprétation du *Cantique des cantiques*. In: *Revue théologique de Louvain*, tome 36 (2005/3), (344–373) 359. Vö még Hauret, Charles: Note d'exégèse: *Cantique des Cantiques*, 1,3: Introdixit me rex in cellaria sua. In: *Revue des Sciences Religieuses*, tome 38 (1964/1), (60–70) 64.

³¹ Kalmár György: A női test igazsága. In: *Vulgo* II. (2000/1–2), (178–196) 193.

Meglehet – miként az ellenkezője is – Szenci Molnár Albert református teológus Órigenész e szöveghelyére hagyatkozva tesz egy figyelemre méltó kijelentést:

„Vagyon még egy szép ékesség, az mellyel é világ magát czifrázza, ékesgeti, az melyre igen vágyódik, és mellyet igen nagyra becsül, az melyben az ő bódolg életét, örömet és gyönyörüségét keresi, és az Legföb jót-is abban itéli lenni, az mely az ember testének szép termeti, és artzulattyának szépsége.”³²

Az viszont a homíliából bizonyos, hogy az arc szépségében a „Legföb jót” látja és láttatja a hívekkel, vagyis az arc szépsége nála is isteni adományként és a nőre is kiterjesztett isteni hasonlatosságként³³ tételeződik.

Ha pedig a női szépség *egyediségének* megjelenítését akarjuk feltárni és nyomon követni a mesenarratívákban, akkor azt látjuk, hogy a férfi mesemondók – kiváltképpen a „jól meséző” idősebbek³⁴ –, élemedett korukhoz illő szemérmességből sem mutatják be a férfiszemet gyönyörködtető és hústestben erotikus vágyakat keltő szép nőt a maga teljes mezítelen valóságában.³⁵ Ehelyett inkább csak metaforikusan, olykor allegorikusan beszélnek az arányos testről és a megpillantott másik lény arcáról.³⁶ Nem egészen indokolatlan és vallási hagyományt nélkülöző ez a fajta leírás, s mint láthatjuk az ó- és újszövetségbéli szövegekből és a bölcse-

³² Szenci Molnár Albert: *i. m.* 307.

³³ Vö. Simonné Pesthy Monika: *Ádám barca a Sátánnal. Akaszmarosz és Gadla Adam.* Fordítás etiópból, kommentár, jegyzetek. Keleti Források – Fontes Orientalis. Corvina Kiadó, Budapest 2023, 92.

³⁴ A folkloristák megjegyzéseiből tudjuk, hogy sokszor ők mondanak erotikus narratívákat is.

³⁵ „Felőtöztette az annya nagy cifrán. Mulattak, szóllott a zene, mivelhogy szép is vót a jány, jó táncos is vót, belípett, hozzáfogott táncolni. Ha táncolt valaha szépen, de azok előtt az urak előtt kirugta a mejjét. Ez mindenkinek megteccett. Még az attyának is, mer mán csak attya vót, ú nevelte.” Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek. In: Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél.* Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Akadémiai Kiadó. Második, változatlan kiadás. Budapest 1978, (130–160) 154.

³⁶ „[...] helyesen nem az arcról általában és a másikról általában volna itt megfelelő beszélni, hanem csakis egy bizonyos arc által jelzett egy bizonyos másikról – minthogy magától értetődik, hogy soha nem egy általános vagy átlagos arccal van dolgom, hanem mindig ezzel és ezzel a meghatározott arccal, amelyik ezt és ezt a meghatározott minőségű másságot szegezi velem szembe, és szólít fel arra, hogy ne öljem meg – és hogy ne próbáljak belépni oda, ahol ő van.” Marion, Jean-Luc: *Az erotikus fenomén. Hat meditáció.* Fordította: Szabó Zsigmond. Rezonőr. L’Harmattan, Budapest 2013, 137. Vö. még: Cicero *A kötelelességekről. Első könyv* illendőségekről szóló fejezetében: „Először is meglátszik, hogy a természet messzemenően gondoskodott testünkről. Kiemelte arcunkat és többi testrészünk, melyek megjelenése illedelmes [...]” Cicero: *Válogatott művei.* Ford. Némethy Géza, Boroknai Iván, Borzsák István, Havas László, Trencsényi-Waldapfel Imre et al. Európa Könyvkiadó, Budapest 1987, (289–346) 333. Hoffmann, Paul: *La beauté de la femme selon Diderot.* In: *Dix-huitième Siècle. Le sain et le malsain* (1977/9), (273–289) 273.

leti irodalomból, a női szépségnek többnyire csak e két aspektusa, a távolból látott test és a közlőről megpillantott arc fenoménje hagyományozódik át a mesemondók szemléletébe. A látás és láttatás efféle *visszafogottságára* mutat példát Karasszon István református teológus, hebraista is a *Szulamit tánca az Énekek énekében* című tanulmánya lapjain:

„Sára az 1Móz 12,11 szerint »szép arcú« [...], Batseba a 2Sám 11,2-ben »szép termetű« [...] – mivel Dávid bizonytalán távolról szemlélte a fürdőző Batsebát, ezért valószínű, hogy a megjegyzés nem az arcra, hanem az alakra vonatkozik.”³⁷

Ugyanerről a visszafogottságról értekezik a filozófus Steiger Kornél a *Filozófia és szerelem. A lakoma* című tanulmányában, s az *Iliász XIV. énekének* Zeusz és Héra nászát szemlélve állapítja meg:

„A leírás láthatólag visszafogott. Héra testét egyáltalán nem láttatja a költő: nem beszél arcáról, bőréről, öléről – annyit tudunk meg csupán, hogy teste vágyéberesztő (170), jó illatú (174) és szép (175).”³⁸

Vegyünk még egy-két példát néhány bibliai szövegben szereplő női alak narrátori leírásától, láttatásáról. Elsőként *Dániel könyvének* 13. fejezetében ugyancsak a szépség visszafogott elbeszélését láthatjuk:³⁹

„Zsuzsannának igen kedves és szép arca volt, ezért azok a gonoszok meghagyták, vegyék le fátyolát – le volt ugyanis fátyolozva –, hogy legalább így jóllakhassanak szépségével (31–32).”⁴⁰

³⁷ Karasszon István: *Az Ószövetség fényei. Veterotestamentica*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest 2021, 170. Vö. még: „[...] nem az a szép nő, akinek a lábát vagy karját dicsérik, hanem az, akinek egész megjelenése magára vonta a részletszépségekről a csodálatot.” Seneca, Lucius Annaeus: *i. m.*, 33. levél, 87. „A Sátán és még tízen a seregeiből olyan fiatal nők alakját vették fel, akikhez hasonló szépség nem volt az egész világon. Kijöttek a folyóból Ádám és Éva elé, és így beszéltek egymás közt: »Nosza, nézzük meg Ádámnak és Évának az arcát! Ők emberek, akik a világ fölött állnak. Milyen szépek! Máshogy néznek ki, mint a mi arcunk.«” A tizennegyedik csalfa képzet, amit a Sátán készített Ádám és Éva számára, szűz képében kiemelkedve a tengerből. In: Simonné Pesthy Monika: *Ádám barca a Sátánnal*, (129–138) 129. Ld. még Laperrousaz, Ernest-Marie: L'interprétation du *Cantique des Cantiques* et la topographie de Jérusalem. In: *Revue des études juives*, tome 133 (1974/1–2), (5–10) 6.

³⁸ Steiger Kornél: *Filozófia és szerelem. A lakoma*. In: uő: *Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Electa. Gondolat Kiadó, Budapest 2010, (247–269) 251.

³⁹ A bibliai idézet forrása a Káldi-Neovulgáta, ahol Zsuzsanna történetét a Dániel könyvének 12. fejezetéhez csatolva olvashatjuk a 13–14. fejezetben.

⁴⁰ Koehl, Hélène: Suzanne subversive à son corps défendant. Quand le jeune s'oppose à l'institution. In: *Études théologiques et religieuses*, tome 84 (2009/4), 537–551. Vö. Israhél Lévi hívja fel

Eszter könyvében azt olvassuk, hogy Mardokeus gyámaja volt Hadasszának, más néven Eszternek, az árván maradt zsidó lánynak, aki vonzóbbnak bizonyult a perzsa szépségeknél, mivel: „Igen szép és bájos arcú leány volt”⁴¹ (2,7 – KNB).

Temesvári Pelbárt *Mária szépsége* című prédikációjában a tőle megszokott filológiai precizitással és részletességgel igyekszik értelmezni a Szűz tökéletes voltát:

„Epiphanius írja az ékességről, hogy egész testében bájos szépségű volt. A Szűz – úgymond – ékes alakú, szép arcú volt, termete a legjobb, húsa tejszínű és pirosas, és kellemes látvány, feje kissé hosszúkás, homloka nem széles, de sima, négyszögletes, mérsékelt nagyságú és kecses, alázatos és szerény.”⁴²

A bibliai narrátorok és prédikátorok szépről szóló beszédének visszafogottsága háttérben az isteni kegyelemből kapott teremtményi szépség egyszerűsége sejlik föl, amely nem kihívó, kívánatos, csábítóan magamutogató, érzéki vágyat keltő, hanem Isten szándékának tetsző.⁴³ A visszafogottság, amit szűkszavúságként, tömörítésként, egyszerűségként és mértéktartósságként is⁴⁴ értékelhetünk, a narratori óvatosság megnyilvánulása, ugyanis a leírásban inkább a követendő

a figyelmünket arra, hogy Zsuzsanna legendája egy olyan héber írásban található, amire az ember nem is számíthatna, igaz, kicsit átalakítva és a szereplőket megváltoztatva: Zsuzsannából Anna lesz, férje Hananel, a pap, akit Heródes király (II. Agrippa) Rómába küld. Ez a szöveg, mondja Lévi, megtalálható az Edmond de Rothschild Könyvtár Jozifon, ms. 24. számában (1° 200 b). Lévi, Israël: L'Histoire „de Suzanne et les deux vieillards” dans la littérature juive. In: *Revue des études juives*, tome 96, n^o190 (1933), (157–171) 166.

⁴¹ Laurent Thirouin francia irodalomkritikus Racine *Eszter* (1721) drámájának elemzése során mondja: a hősnő szépsége, bája, nőiessége kezdettől fogva adódik a tragédia nézői, a festők és általában a Biblia minden olvasója számára. Fontos azonban látni, hogy Eszter a *kegyelem* ágostoni alakja. Thirouin, Laurent: Esther, figure (augustinienne) de la grâce. In: *Courrier Blaise Pascal* (2020/41–42), *Varia*, 19–39. A francia régész Dieulafoy (1844–1920) azt állítja: a könyörgő asszony ragyogó szépsége tetszést talált Ahásvérusnál. Dieulafoy, Marcel: Le livre d'Esther et le palais d'Assuérus. In: *Actes et Conférences de la Société des études juives*, tome 3 (1888), 265–291.

⁴² Mária szépsége (ford. Vásárhelyi Judit). In: *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*, (153–160) 156. Vö. 1Kor 12,14–21.

⁴³ „Micsoda bolondság tőlünk, hogy azokban az dolgokban akarunk dicsértetni, tiszteltetni, az mellyek nem miéink, és nem magunktól sem á mieinktől vöttük? Mert micsodánk vagyon mi nékünk az mint sz(ent) Pál mondgya; az mit nem vöttünk vólna mástól, ha pedig másunnan vöttük, mit dicsekedünk véle? Ha gazdagok, szépek, nemesek, tudósok, bölcsék és hatalmasok vagyunk, nem mi magunktól vagyunk illyenek, hanem az Istentől.” Szenci Molnár Albert: *i. m.* 270.

⁴⁴ Grasset tanulmányában egyfelől arról beszél, hogy Pascal a mértékletességet a tömörségig vitte el, másfelől Jézus is „nagy dolgokat mondott” ritka egyszerűséggel, a forma alázatossága felébreszti a jelentés végtelenségét. Grasset, Bernard M.-J.: *i. m.* 367, 368. Vö. még: Wénin, André: De l'analyse narrative à la théologie des récits bibliques. In: *Revue théologique de Louvain*, 39e année, (2008/3), (369–393) 381–384.

helyes erény kijelölésére esik a hangsúly a bűnre csábító, delejező szavak szaporítása helyett. Az igaz, erényes, becsületes és szemérmes nő bemutatása nem igényel olyan részletes, olykor hasonlatokban, metaforákban bővelkedő leírást, mint az erény és igazság útjáról letért, hamis szavú és a bájolás sikerességének érdekében megannyi trükkjét bevető nők esetében látunk. Ez utóbbiak esetében a szépség (és rútság) részletezése nem más, mint az elrettentés, a megvetés, a halálos veszélyekre való figyelmeztetés nyelvi eszköze, amely könnyen érthetővé teszi a bűnös vonzást a laikus hallgatók számára.

Nyilvánvaló, hogy a templomi szentbeszédekben számtalanszor hallott szépségértelmezések meghatározó erővel bírtak a laikus mesemondókra,⁴⁵ akik saját tapasztalatunk alapján maguk is osztoztak abban a vélekedésben, hogy az arc természetes szépsége, pirosposztság volta egyfelől Isten adománya, másfelől a fizikai egészség, a munkabírás és termékenység bizonyítéka, ami tagadhatatlanul előnyt jelent a párválasztás idején.⁴⁶ Ellenben a sápatag arc valamiféle rejtett betegséget,⁴⁷ a ragyás arc az idő előtti öregedést, a túlzottan karakterisztikus vonások, a festékekkel körvonalazott szem⁴⁸, az érzékeny vastag ajkak, a boszorkányokkal egyívású szépasszonyra jellemző horgas orr⁴⁹ és az előreugró állcsúcs a démoni aspektust sugallják. Ez többnyire visszarettentő erővel hat a legényekre, noha kö-

⁴⁵ Igaz, semmiféleképpen nem ismerhették az etióp teremtéstörténetből az idézetet a Sátánról, jelleme mégis rendre előkerül a mesékben: „Amikor elérkezett a 39. nap, odajött a Sátán a barlanghoz, fényruha volt rajta, és fényövvvel övezte magát, kezében fényből való bot. Nagyon félelmetes volt, az arca szép, a beszéde édes, mert mindezt megtévesztésből tette, hogy félrevezesse Ádámot [...]” Simonné Pesthy Monika: *Ádám harca a Sátánnal*, 113.

⁴⁶ „Szépnek az olyan asszonyt tartották, akinek piros az arca. »Cseppet jó volt«. A lányok, fiatal menyecskék titokban megszorították, megcsipkedték, megnyomorgatták kicsit az arcukat, hogy lehetőleg mindig pirosnak lássék. [...] A mellüket ugyan nem szorították le, de a nagymellűeket kigúnyolták. A keskeny derekú asszonyok szép kerek csipejét és »kerek farát« elismeréssel mustarálták a férfiak. [...] Szép járásnál a hátat egyenesen, a fejet felfelé kellett tartani, a derék meg sem mozdulhatott, de a csipőjüket a járás ütemére mozgatva kicsit »rázták a farukat«, megadva ügyesen a ráncolt szoknyának a játékát. A friss járásról az asszony munkabírására, fűrgességére is következtettek [...]” Morvay Judit: *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraaljai palóc asszonyok élete a múlt század második felében*. Néprajzi tanulmányok. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981, 186–187.

⁴⁷ Viszont a templomi freskókon az alázatosságot, szüzességet, szentséget jelképezi.

⁴⁸ Delaunay, M.: Sur la beauté. In: *Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris*, IIIe série, tome 8, (1885), (193–200) 194–195.

⁴⁹ „Ugyanígy semmi borzalmat, inkább csak komikumot sugall a vén bába vagy boszorkány, aki a rútságának olyan szélsőségesen eltúlzott, stilizált képét nyújtja, amilyennel a mesében találkozunk: »az orra akkora, hogy a térdét verik.«” Nagy Olga: *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1978, 228. Vö: „A víz partján egy vénasszony. A nyaka horgas, szapult, sulykolt.” Ruzsmarint János. In: Nagy Olga: *Cifra János meséi*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXIV. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991, (119–149) 141.

zülük némelyekben épp ellenkező hatást vált ki: az érzések kettőssége, a taszítás és elbűvölés⁵⁰ okán erotikus vonzalmat és ki nem hunyó kéjvágyat ébreszt, miként a bibliai szövegek férfialakjainak némelyikében is.

Vegyünk a lenyűgöző és ellenállhatatlan csáberővel bíró szépségre egy pazar példát. Jakab István *A Feketebéli király* című meséjében a démoni-alvilági erőktől megszállott egzisztenciakaraktere szerint a kirkéi szexuális vágyak kielégíthetlenségében szenvedő királynak még a tetszhalálában, morális értelemben elátkozottságában is olyan márványos szépséget tulajdonít, amely a halálban sem kopik meg, és a királynő alvilági aspektusára utal.⁵¹

„Hát olyan gyönyörű szép fehérrűp vót [a kápolnában fekvő halott lány], amilyent még soha az életjin keresztül nem látatt, hiába járt vóna keresztül hét pusztá hártárt, mert szépségit nem taláta vóna a lánynak, olyan gyönyörű vót a lány. Hát *ohan szép arca* vót annak a lánynak úgy meghalva is, hogy *fűrésszel is lehetett vóna vágni az arcáját.*”⁵²

A *Két bű barát* című palócföldi mesében azt olvassuk, hogy a királyfi Tündér Ilonát akarja feleségül venni, akire Tündérorszáiban a „Gonosz mostohája” vigyáz, s csak ezzel a feltétellel járul hozzá a frigyhez:

„[...] ha három napig meg tudod őrizni a *nyoszolyájába* úgy, hogy *meg nem csókolod*, akkor lesz csak a tied. De ha nem, a fejeddel számolsz.”⁵³

Kerényi Károly fent idézett tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a görög világ vallásos elképzelése szerint az istennőket *határbelyzetben* ragadták meg, így például Artemis egyszerre az „anyaság és leányság, éltetési és gyilkolási kedv, termékenység és alvilágiság”⁵⁴ kettősségében nyeri el értelmét. Az első példánkban az üvegkoporsóban fekvő, tetszhalott királynő az erotikus vágykeltés és

⁵⁰ Aujaleu, Édouard: La beauté de l'horreur ou la question de l'esthétisation du négatif. In: *L'Enseignement philosophique*, 65e année (1015/2), 39–48.

⁵¹ „A kígyónak ennélfogva az a megkülönböztető kiváltsága, hogy kimozdul helyéről a földre, ámbár tengerből jön (Leviatán alakjában). Végeredményben azonban mégiscsak a pokol teremtménye, s végezetül port eszik, a meddőség és lehetetlenség jelképét, melybe Ádám tér vissza a halál után (Gen 3,14).” Lacocque, André: *i. m.* 39. Vö: Bálint Péter: A varázsló és sóvárgó tekintet (az elátkozott királynő [AaTh 307] típusú cigány népmesék hermeneutikája. In: uő: *Meseértés- és értelmezés. A Kárpát-medencei népmesehagyomány hermeneutikai vizsgálata*. Didakt Kft., Hajdúböszörmény 2013, 259–281.

⁵² A Feketebéli király. In: Nagy Olga – Vöő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVI. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002, (202–238) 206. [*kiemelés* tőlem – BP].

⁵³ Nagy Zoltán: *Fanyűvő Jankó. Palócföld meséi és mondái*. Magyar Népköltészet Tára X. Balassi Kiadó, Budapest 2010, (165–173) 166. [*kiemelés* tőlem – BP].

⁵⁴ Kerényi Károly: *i. m.* 429.

borzalom, a „magába evés” (felzabálás, bekebelezés) és lehetséges nász határhelyzetében érhető tetten. A második példánkban a leányság és termékenység, a vonzódás és halállal fenyegetettség területére terjed ki a határhelyzet.⁵⁵ Mindkét meseszövegben elhangzik a *tiltás*: az alvásban – ideiglenesen odaát – lévő leány bűnös cselekvésre csábító erejének kell tudni ellent állni, ugyanis a vonzó, bájló testük láttán hirtelen feltámadó szerelem az „érzékek álmát”⁵⁶ hozza el, máskor – Diderot szerint – az „érzékek szavát” erősíti föl,⁵⁷ ez pedig könnyen megfontolatlan tette sarkallja a szemlélt, amiért később halál jár, de legalábbis halálos veszélybe kerül.

Most pedig az undorító csúfságról vegyünk egy szemléletes példát. A csíkszentdomokosi Albert András *A tálto kanca és a libapásztorlány* című meséje arról szól, hogy a Szűz Mária által megkeresztelt és tőle Tündér Juliska nevet kapott leányba beleszeret a neki ígért királyfi, ám a fiú gyámja, a „vén boszorkános asszon” meg akarja hiúsítani egybekelésüket, és saját lányát akarja hozzáadni a királyfihoz, aki nemet mond az ajánlatra:

„De a királyfi csak rázta a fejét, és *undorodott* még akkor es, ha a boszorkános asszon léánának a nevit még csak hallotta es. Mert olyan csúnya vót az a léán, hogy *nem volt kívánatos még nézni se*. Mert rapicsos vót a pofája, és olyan vót a haja, mint-ha egy nagy borsika nőtt vóna ki a fejibül, és akkora csipák vótak a szemibe, hogy keresztelőgyertyának beillettek vóna.”⁵⁸

2. A szép és rút fenoménje a bölcseleti és irodalmi hagyományban

A belga tomista filozófus, Maurice De Wulf (1867–1947) az ókori filozófusok szövegeinek tanulmányozása nyomán azt állapítja meg, hogy a szépség és a jóság fogalmának szoros összetartozását már ők is vallották.⁵⁹ A szintén belga filozó-

⁵⁵ Vö. Durand-féle izomorfiákkal; Durand, Gilbert: *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Éd. Dunod, Paris 1992, 270–271.

⁵⁶ Roy, Bruno: *i. m.* 329.

⁵⁷ Diderot, Denis: *Az apáca*. Ford. Máthé Klára. Európa Könyvkiadó, Budapest 1972, 161.

⁵⁸ A tálto kanca és a libapásztorlány. In: Benedek Katalin (s. a. rend) – Hermann Zoltán (bev.): *Estefia, Éjjélfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében*. Magyar Népköltészet Tára XIV. Balassi Kiadó, Budapest 2013, (532–542) 536.

⁵⁹ De Wulf, Maurice: Les théories esthétiques propres à saint Thomas (suite). In: *Revue néo-scholastique*, 3e année (1896/10), 117–142. A görögök a maguk részéről nehezen tudták volna elválasztani az erkölcsi szépséget a fizikai szépségtől, mert az ő szemükben az ember elválaszthatatlan egészet alkot, teljesen mindegy, hogy szép vagy csúnya, mivel a külső a belső hű képmása. Flacelière, Robert: À propos du *Banquet* de Xénophon. *Revue des Études Grecques*, tome 74, fasc.

fus, Gerd Van Riel majdnem egy évszázaddal később írott tanulmányában Platón *Philébosz*-t szondázza, s a szépség és jóság fogalomkörét kibővíti a mértékletesség és az igazság fogalmával, és azt a kérdést járja körül, hogy a szépség, a mértékletesség és az igazság valóban úgy mutatkozik-e meg, mint amely „a jó lakhelyének előcsarnoka”.⁶⁰ Azt hiszem, jobb, ha a hivatkozások számának további gyarapítása helyett magát Platónat idézzük, aki *A lakoma* című dialógusában a szép test és a szép lélek viszonyát tárja elénk a Diotima és Szókratész közt folyó párbeszédben:

„Aki a helyes úton akar e cél felé haladni, annak már kora ifjúságában a szép testek felé kell fordulnia, s először, ha vezetője jól irányítja, egy testet szeret meg, s úgy hoz világra szép gondolatokat. De azután észreveszi, hogy *minden egyes test szépsége édestestvére a másikénak*, s ha az alakban keresi a szépet, nagy oktalanság föl nem ismerni, hogy *minden testben ugyanaz a szépség lakik*. Mikor ezt megérti, minden szép test szerelmese lesz, s az egy test heves szerelmével felhagy, mert lenézi és kevésre becsüli. Ezek után *a lélek szépségét becsesebbnek fogja tartani a test szépségénél*, úgyhogy még ha szerény is a test virága, de a lélek értékes, ennyi elég neki arra, hogy szeresse, törődjön vele, s *olyan gondolatokat szüljön, melyek jobbá teszik az ifjakat*.”⁶¹

Xenophón *Emlékeim Szókratészről* könyvében a „bölcс Prodikosz” a testi és a lelki szépség felismeréséről, illetve az erény vagy hitványság útján járás közötti választásról nyilatkozik a Héraklészről szóló írásában:

„Amikor Héraklész gyermekből ifjává serdült, és abba a korba jutott, midőn a fiatal emberek önállóvá válnak és kimutatják, hogy az erény vagy a hitványság útjára lépnek-e, elment egy magányos helyre, és leült, hogy eltöprengjen: melyik utat válassza. Két sudár asszonyt látott közeledni. Szép volt az egyik és nemes megjelenésű, testének a természetes tisztaság, pillantásának a szemérmesség, tartásának a mértékletesség adta a szépségét, köntöse hófehér volt. A jóltápláltságtól húsos és előpuhult volt a másik, bőrét fehérebbre és pirosposzsgásabbra festette, mint

349–350 (1961), (93–118) 95. Vö. Németh György: Xenophón, Platón, Szókratész. In: uő: *A zarányok utópiája. Antik tanulmányok*. A kútnál. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1996, 213–233.

⁶⁰ Riel, Gerd Van: Beauté, proportion et vérité comme «vestibule» du bien dans le «Philèbe». *Revue Philosophique de Louvain*, quatrième série, tome 97, n° 2, (1999), 253–267. Vö. még Riegel, Nicholas: Goodness and Beauty in Plato. In: *Archai* (2014/12), 147–158. Aquinói Szent Tamás a négy kardinális erény közé számította: a megfontoltságot, igazságosságot, mértékletességet, bátorságot. Macintyre, Alasdair: *i. m.* 238.

⁶¹ Platón: *A lakoma* (ford. Telegdi Zsigmond). In: uő: *Platón válogatott művei*. Szerk. Falus Róbert, Domokos János. Válogatta Falus Róbert. Ford. Devecseri Gábor, Faragó László, Kerényi Grácia, Kövendi Dénes, Szabó Miklós, Telegdi Zsigmond. Európa Könyvkiadó, Budapest 1983, (147–217) 198. (209 e, 210a, b, c, d). [*kiemelés* tőlem – BP]. Vö. még Steiger Kornél: *i. m.* 248–249.

amilyen valójában volt, mesterkéltnél tartása a természetesnél egyenesebbnek hatott, szemét kacéran tágra nyitotta, ruhájából kivillantak ifjúi bájai.”⁶²

A vallásbölcselet felől közelítve a két fenoménhez, érdemes először a bibliai narratológia kiemelkedő alakjához, az amerikai származású héber és összehasonlító irodalom professzorához, Robert Alterhez fordulnunk, aki a Példabeszédek 5. fejezetét tüzetesen szemügyre véve így szól a lírai szövegrész jelentésszövegéről:

„Mert méztől csepeg az idegen nő ajka, és az olajnál is simább az ínye, de végül keserű, akárcsak az öröm, és olyan éles, mint a kétélű kard. Lába lefelé, a halálba viszi, szilárd léptekkel az alvilágba tart.” [3–5. v. – Szent István Társulat (SZIT).]

Alter így interpretálja ezt a passzust: „A szöveg elején olvasható méz és olaj metaforikusan a csábító beszédre, metonimikusan pedig a buja csókokra utal”.⁶³ Könyvének *A verssortól a történetig* című tanulmánya, a Példabeszédek 7. fejezetében olvasható történetet értelmezi, amely szerint az erény útjáról letérő, férjzett csábító asszony a házába invitálja az erotikus játékokban tapasztalatlan ifjút, és a lakoma során beteljesíti szexuális vágyait, amiért pénzbeli ellenszolgáltatást kér.

„Összeakad vele egy nőszemély, *cédán kiöltözve, fátyollal borítva*. [...] Megfogja az ifjút, már meg is csókolja, és azt mondja neki *szégyentelen arccal*: »Adós voltam még egy áldozattal, és ma beváltottam, amit megfogadtam.» (10.13–14. v. – SZIT; *kiemelés tőlem* – BP.)

Alter narratológiai aspektusú megállapítása, miszerint: „A tapasztalt, bölcs tanító a keretversekben diszkurzív módon beszél.”⁶⁴

„Mindenkinek útját tisztán látja az Úr, szemmel tartja az ösvényeidet. Saját gátlottai fogják meg a gonoszt, a saját bűnének hurka kötözi meg. Fegyelmezetlenség viszi halálba, nagy ostobasága dönti romlásba.” (5,21–23 – SZIT.)

Ez rendre visszaköszön a vallásos mesékben megjelenő tanácsadók (Isten által küldött emberek) profetikus beszédében, amelyben az első találkozásuk során előre figyelmezteti (anticipálja) a hőst a rá leselkedő veszélyforrásra, a fegyelmezetlensége és szöszegése okán bekövetkező romlására, esetleges halálára.⁶⁵

⁶² Xenophón: *Emlékeim Szókratészről*. Ford. utószót és jegyzeteket írta Németh György. Az ókori irodalom kiskönyvtára. Európa Könyvkiadó, Budapest 1986, (53–57) 53.

⁶³ Alter, Robert: A bölcséleti költészet. In: uő: *A Biblia versművészete*. Ford. Máthé-Farkas Zoltán, Exit Kiadó, Kolozsvár 2013, (200–203) 201.

⁶⁴ Alter, Robert: A verssortól a történetig. In: uő: *i. m.* (71–78) 73.

⁶⁵ „– Na, hallgassál ide, fiam! Ne menjél te többet ide, ebbe az irányba vadászni, hanem menjél más irányba! Háhogyha fogsz még egyébe vadakat is találni!

A tilalom és útmutatás elleni szószegés etikai szempontból nem fajsúlyos bűnesemény, inkább „kis véték”, pillanatnyi összezavarodottság vagy hiba, viszont a hős számára beláthatatlan következményekkel jár, komoly árat kell fizetnie célja elérése során. MacIntyre kijelentésének fényében tanulságos lehet számunkra a mesehős viselkedésének megítélése egy beláthatatlan végkimenetelű kísértésben vagy tragikus csapdahelyzetben:

„Még ha van is hibája valakinek, ez nem fogja őt arra kényszeríteni, hogy bármilyen helytelen cselekedetet is végrehajtsón. [...] Az erkölcsiség igazi és egyedüli te-repe az akarat.”⁶⁶

Mindazon folkloristák, akik a mesehős cselekedeteinek háttérében kizárólag a sorsszerűséget hangsúlyozzák, teljes mértékben figyelmen kívül hagyják az akarat szabadságát, amelyet Isten biztosított az ember számára, és ezzel ráruházva a választás teljes körű felelősségét is,⁶⁷ hogy az erény vagy bűn útján kíván-e járni. Márpedig a példázatos történetmondásnak éppen az a lényege – szemben a mitikus hősokról szóló történetekkel –, hogy aki önhibájából hibázott, kap még egyszeri vagy háromszori esélyt a csorba kiköszörülésére, igaz, ehhez elkötelezettség és bátorság szükséges. A mesenarratívák tanácsadója, az „isten-küldötte ember”⁶⁸ végére is egyetlen olyan mondatban foglalhatná össze intelmét a romlásba, tetszhalálba jutott hős számára az, amelyet Senecától kölcsönözhetne: „Beletanulni az erénybe annyi, mint kitanulni a bűnből”.⁶⁹

Végül el kell tűnődnünk azon a kardinális kérdésen, amit Alter vet föl:

„Vajon egyedi személynek tekinthető-e ez a hamis nő, akit szavain keresztül olyan nagyszerűen ábrázol a szöveg? Ha összehasonlítjuk őt a prózai elbeszélések olyan alakjaival, mint Támár, Ráhel, Rebeka és Míkal, Saul lánya, a válasz csak nemleges lehet.”⁷⁰

Megmondta az öregember, hogy milyen irányba menjen, csak jól vigyázzan, nehogy az eszméletjét elveszítse vaj a gondolkazását. [...] Annyira, hogy meghajlatt a sok szép beszédre, megfélejtkezett arról, amit az ősz öregember mondott nekije, és csak egy pillanatra visszatekerte a fejit, és tovább akart szaladni. De amikor visszapillantott a legén, abban a szent helybe elvarázsolták a tündérek, egy nagy jegenyefa lett a legényből [...].” A Tökváros. In: Nagy Olga – Vöő Gabriella: *i. m.* (318–351) 323., 325.

⁶⁶ MacIntyre, Alasdair: *i. m.* 227.

⁶⁷ Buber, Martin: *A hit két formája*. Ford. Görföl Tibor. Typotex Kiadó, Budapest 2023, 100.

⁶⁸ Bálint Péter: *Az Isten fia, vagy az istenküldötte ember a népmesében*. In: uő: *Jézus-mintázatok a népmesékben*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest 2022, 141–167.

⁶⁹ Seneca, Lucius Annaeus: *i. m.*, 50. levél, 114.

⁷⁰ Alter, Robert: *A versortól a történetig*, 75.

Azt hiszem, hogy a mesenarratívák ismeretében magunk is megerősíthetjük a nemleges választ.

Hogy mivégre történt ez a kis kitérő az ókori és a kora középkori „bölcsek” szépségértelmezése felé? Van-e, lehetséges-e egyáltalán bármiféle kapcsolódás, áthallás az övék és a 18–19. századtól ismert paraszti származású mesemondók szépségtapasztalata között? A görög filozófia és irodalom kutatója, Simon Attila Ernesto Grassi *A szépség ókori elmélete* című könyvéről írott kritikájában idézi a szerzőtől:

„A szépség ókori problémájáról szóló megfontolások csak akkor tudnak számunkra gyümölcsözővé válni, ha azok nem pusztán a historizáló tudálékosságot szolgálják, hanem képesnek mutatkoznak arra, hogy megvilágítsák [a] bennünket manapság foglalkoztató kérdéseket.”⁷¹

Egyfelől azt mondhatjuk, hogy nemcsak a szépről vallott ókori bölcsességek citálása, hanem a kora középkortól meghatározó, a protestantizmussal átalakuló keresztyén hitelvek tradicionális mesenarratívákban megjelenésének vizsgálata is csak a mai etikai normarendünk radikális változása, illetve válsága, és a folyamatos támadás alatt álló nemzeti és nemi identitásunk aspektusából nyeri el értelmét. Másfelől – cáfolva Szántó Imre azon kijelentését, hogy „elég keveset tudunk a paraszti közösségek belső életéről, a mindennapi életet szabályozó közösségi normákról, a szokásokról”,⁷² azt kell hangsúlyoznunk, hogy a vallásos mesenarratívákból pontosan nyomon követhetjük: a lokális és felekezeti közösségek etikai normarendjét és életvitelét; a szépséggel való csábítás és házasságtörés tilalmát komolyan számon kérő egyházi képviselők magatartását a gyülekezetekben; a szövegek áthagyományozásával történő tanítás temporális és funkcionális változását. Erre már utaltam a korábbiakban, amikor arról szóltam, hogy a prédikációkban elhangzott, múltból elővételezett tanító szándékú példák sokasága és a hozzájuk fűzött jelentéspredikátumok⁷³ termékenyítően – részben korlátozóan is – hatottak a mesemondók képzeletvilágára és szépségértelmezésére. Ezt a hatást valószínűsíti Szenci Molnár Albert komoly erkölcsi intelemnek szánt szózata is:

„De az szépség az jóság és Isteni félelemnélkül, tisztaság és serénységnélkül, nem méltó, hogy ember meg-is tekincse, avagy valamire becsüllye. Sőt annyival inkább

⁷¹ Simon Attila: Antik és modern. In: *Vulgo* I. (1999/1), (223–230) 223.

⁷² Szántó Imre: *i. m.* 10.

⁷³ „[...] az Ószövetség és a korai kereszténység erősen nőellenes tendenciáinak a hatása, ami a nőben az esetek többségében nem tudott mást látni, mint a testiség és a gonosz kísértését [...]” Kalmár György: *i. m.* 180.

örizkedgyék ember tőle, az mennyivel szebb az jóságnélkül való aszszonyiállat, mert annál inkább elhítt és nagy kárt tehet az ő szépségével. Azonképpen az szép ifiu legény-is az Isteni félelemnélkül, és az jóság és tisztességnélkül való, önnön magát és egyebeket elhíttethet, és veszedelembe viheti.”⁷⁴

3. A szép és rút fenoménje a népmesékben és hiedelmekben

Vizsgálódásunk e pontján rögtön fölmerül a kérdés: vajon ténylegesen olyan sok és sokféle szép- és rúttapasztalatról szóló elbeszélést találunk-e a Kárpát-medencei bőséges számú repertoárokban, mint ahány mesemondó szövegében hangsúlyosan vagy érintőlegesen előfordulnak? S ha nem, vajon mi lehet az oka? A mesemondó esetében talán az esztétikai és teológiai fogalmakban való gondolkodás fogyatékosága korlátozza a szép és rút látványának érzékeléséről szóló beszédet? A válaszuk egyszerűen és egyértelműen: igen. Talán attól fél a mesemondó, hogy a szépről és rútról szóló kijelentései olyan ingoványos területre vihetik, mint a mitikus földrajz és a pogány eszmék (hiedelemtörténetek) birodalma, ahova a keresztény egyház tiltásai miatt nem merészkedhetne? Erre pedig azt mondhatjuk, hogy a vallásos mese – példázatos jellege ellenére is – kellő szabadságot nyújt a mesemondónak arra, hogy fontolgtatás nélkül visszatérjen az ősi pogány hiedelmekhez és mitikus gyökerekhez anélkül, hogy Isten és az isteni teremtés ellen beszélne. Történetszövése során mégis észben tartja, hogy az Istenhez fűződő attribútumok, mint például teremtő, mindenható, kegyelmes, irgalmas stb. mellett a szépséget is neki tulajdonítsa, amiként azt a Bölcsességek könyve 13,3-ban olvassuk: „Mert a szépség szerzője teremtette őket” (SZIT); illetve saját alkotó tevékenységében is fel- és elismerje az isteni adomány jelentőségét.

Tagadhatatlan tény, hogy a mesemondó „költői kreativitásában” is évszázadok óta összekapcsolódik a Szépség és Rútság,⁷⁵ miként a Szépség és Jóság,⁷⁶ a Rútság és Gonoszság, a Szépség és Igazságosság, a Rútság és Hamisság ideája, illetve szituatív értelemösszefüggése az egyes folknarratívákban.⁷⁷ Ám az egyes

⁷⁴ Szenci Molnár Albert: *i. m.* 309–310.

⁷⁵ „A szép bizony hazugsággal keveredik; a szép és rút összekeveredésében a Lélek megkülönböztethető hatalmára van szükség, hogy a szépben különbséget tudjunk tenni harmonia és sokkó csúfság között, amely csúnyaságban a panasz igazságát tükrözi.” Békési Sándor: *i. m.* 76.

⁷⁶ „Ami a »szép« fogalmát illeti, sajnos, ma már nem érzékeljük az eredeti görög szókombináció erejét, melyben a szép és a jó egybekapcsolódott (*kalon k'agathon*).” Tillich, Paul: *Rendszerezés teológia*. Ford. Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest 2002, 419.

⁷⁷ Rodriguez, Pierre: La parole des fées. In: *Littérature*, n° 63 (1986) *Communiquer, représenter*, 55–64.

mesemondók feltűnő módon tesznek különbséget az egyszerű pórnépből származó lányok és a kiváltságos státuszú királylányok⁷⁸ szépsége és rútsága, illetve a „másvilági” aspektusú tündérlányoké között. A pór nép világához köthető lányok és nők szépsége vagy rútsága egyfelől a valóságos tapasztalaton nyugvó, másfelől a népi hitből és hiedelmekből örökölt jelentéspredikátumot hordoznak tovább. Úgy tűnik, hogy a mesemondók elbeszéléseiben jóval fontosabb az első találkozaskor érzett lelki szépségből fakadó „összeillés”,⁷⁹ illetve a huzamosabb házastársi együttélés során a szeretetben megnyilvánuló „összecsiszolódás” tényének hangsúlyozása a természetes testi szépség leírásánál. Ezt a mesemondó és hallgató közössége egyaránt személyesen is átélhette és megértheti. A legkisebb királylány a státuszához és lelki világához hűen, a ragyogó, mindenki másét felülmúló szépsége mellett olyan kiváló erényeket birtokol, amelyeket a fenségességgel, szelídséggel, szenvedést tűréssel és a választottja melletti kitartással írhatunk le. Nem is akar ki pályázhat a kezére. Sem rang, sem vagyon, sem délcegség nem lobbantja lángra szerelmét, csakis az érte küzdeni tudással lehet szó szerint kiérdemelni a kezét. Velük szemben a tündérlányok feltűnő és csábító szépségük mellett, mindig valami enigmatikus többletjelentést testesítenek meg a néphit szerint is. Például gyilkos természetűek, alvilági kapcsolattal bírnak, hirtelen haragúak, a nekik rendelt férfiaknak gyakorta indokolhatatlan szenvedést okoznak, és késlekednek a megbocsátással.

A folklórkutató Róheim Géza korai kutatásai nyomán a szép és a rút fenomenjének különös egymásba hajlásáról,⁸⁰ a néphitben megjelenésének ambivalens voltáról értekeztek a *Magyar néphit és népszokások* lapjain:

„[...] a szépasszony voltaképpen a boszorkány euphemisztikus megjelölése. A születés pillanatában küzd a Boldogasszony a boszorkánnyal (szépasszony), a prae-

⁷⁸ „Hát elég az hozzá, hogy ez aztán, ez a királykisasszony – hogy emondjam annak is a termetit – gyönyörű szép, sugaras termetű vót. Szép arany haja, kék szöme, fekete szemöldöke. Olyan, hogy ilyet csak mesébe löhet hallani, a földön nagy ritkaság ilyent látni. Kedves a beszédje. Mint a csöngő, olyan hangja vót a királykisasszonynak. Amint mondtam is mán, ha egy férfi a szömit rávetötte, az bizon rajtafelejtötte a szépségié.” A lelketlen király. In: Bálint Sándor: *i. m.* (370–387) 372. Vö. még Witchard Goetinck, Glenys: Gwenhwyfar, Guinevere and Guenièvre. In: *Etudes Celtiques*, volume 11, fasc. 2 (1966), 351–360.

⁷⁹ Bálint Péter: Az énekmondás szövegkonstituáló szerepe a mesében (a „dalbetétes mesék” hermeneutikája). In: uő: *Átok, titok és ígéret a népmesében*. Didakt Kft., Debrecen 2015, 165–193.

⁸⁰ A csúfság nem ritkán párban jár bizonyos jellembeli fogyatékossgal is, mint például a restség, butaság vagy a szexuális mohóság: „Messze-messze egy távoli faluban élt egy nagygazda ember. Volt neki egy nagy lánya, egy eladó lánya. De ez a lány fertelmesen csúnya volt. A gazdalegények rá se néztek, mert nemcsak csúnya volt, hanem még lusta is.” Göndörhajú Petre házassága. In: Kovács Ágnes: *Világ Szépe és Világ Gyönyörűje. Magyarországi román népmesék*. Ford. Ignác Rózsa. Népek Meséi 75. Európa Könyvkiadó, Budapest 1982, (163–171) 163. [*kiemelés* tőlem – BP].

natális lét minden boldogító emléke a megszületés, elszakadás kínjával. Az emberi élet történetében itt áll elő az ambivalentia az anyaimagoval szemben és innen átvive az élet jelenségei iránt. *A boszorkány rútságát éppúgy elfedi a »szépasszony« aggódó megnevezése, mint ahogy a tündér szépsége mögött jóadag félelem lappang.*⁸¹

Dömötör Tekla könyvének a *Szépasszony, kisasszony, tündér* fejezetében többször is hivatkozik Róheim megállapításaira, és igyekszik markánsan elhatárolni egymástól a néphit és a mesék tündereit:

„A szépasszonyokat és a tündéreket mégsem lehet teljesen azonosítani. A néphit tündére sem azonos a népmese tündérével. A mesében is, és a néphitben is ugyan általában szépek a tündérek, de a néphit tünderei csaknem olyan veszélyesek, mint a szépasszonyok.”⁸²

„A szépasszony alakja mindig negatív. A velük való találkozás csak bajt okozhat, az embert tévútra vezetik. Viharban, jégesőben táncolnak. Összebogozzák a lovak sörényét. Elváltják a gyereket, megrontják a felnőttet, az állatot. [...] A szépasszonyokat néha boszorkánynak is nevezik, azonban ott, ahol még élő a néphit, pontosan informálnak róla; a boszorkány élő asszony, illetőleg ember, a szépasszony viszont démoni, illetőleg szellemlény.”⁸³

Tánczos Vilmos, aki a folklórszövegek szimbólumainak jelentésrétegeit úgy hámozza le egymásról, mint az egymásra boruló húsos hagymaleveleket szokás, egyik megállapításában meg is erősíti a démoni szépség és a szépasszony mitikus, ősi hiedelmekhez köthető szoros kapcsolatát:

„A démoni nő tipikus megjelenése a magyar néphitben a *szépasszony* vagy *szépleány* hiedelemalakja. A szépasszonyok – akiknek már a valódi nevük is tabunév – a szirénekhez hasonló tüneményes szépségű, gyönyörű ének- és zeneszóval járó rendkívül veszélyes hiedelemleányok. Elcsábítják, majd halálra táncoltatják a férfiakat [...]”⁸⁴

⁸¹ Róheim Géza: Tündérek, szépasszonyok In: uő: *Magyar néphit és népszokások. Magyar néphit és népszokások.* Universum reprint. Universum Könyvkiadó, Szeged 1990, (110–116) 115. [*kiemelés tőlem* – BP]. Vö. még Jacques-Chaquin, Nicole: La fable sorcière, ou le labyrinthe des enchantements. In: *Littératures classiques*, n° 25, (1995), *L'irrationnel au XVIIe siècle*, 87–96.

⁸² Dömötör Tekla: Szépasszony, kisasszony, tündér. In: uő: *A magyar nép hiedelemvilága.* Corvina Kiadó, Budapest 1981, (82–89) 88. Vö. még: Érdekes és ritka jelenség Tündér Ilona státusza: „[...] Tündér Ilona vót a tündéréknek a királynője, özvegyasszony.” Cím nélkül (Kovács Júlia, Hertelendyfalva). In: Penavín Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék.* II. kötet. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. Akadémiai Kiadó, Budapest – Fórum Könyvkiadó, Újvidék 1984, (180–185) 181–182.

⁸³ Dömötör Tekla: *i. m.* 83.

⁸⁴ Tánczos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban.* Kairosz Kiadó, Budapest 2007, 100.

A mesemondók a tabunevet valami mással, többnyire a hős különös születési körülményére vagy sorsot predesztináló tulajdonságára utaló névvel helyettesítik. Erre látunk remek példát az egyik csíkszentdomokosi mesében, a *Szép András*-ban:

„[...] de amikor a fiuk elérte a hét esztendejét, olyan *szép legén lett* belőle, hogy nem volt párja hetedhét ország határába. Ennek híre is ment még más országba is, hogy itt milyen szép legén van, csak annyi volt a baj, hogy még nem volt megkeresztelve. De azért hamar *kitalálták neki a megérdemlő nevet, mert elnevezték Szép Andrásnak.*”⁸⁵

Visszatérve a Dömötör Tekla által említett mesebeli tündérekre, Tombácz János előszeretettel adózik a tündérlányok szépsége előtt, ámbátor nála is megfigyelhető, hogy csak a fej egyes részeinek leírására szorítkozik.

„Ahogy a királyfi belépött, csak légyökerezött a lába – így szokta mondani a parasztnépség –, mán nem birt tovább lépni a gyönyörű szépségtű. És amikor möglátta azt a *tündérszép lányt*, ahogy üldögélt abba a fehér páholyszékbe! A haja könnyű, léeresztve úgy csillogott mint a holdsugár, a szömeiné egy-egy csillag, olyan ragyogós vót *gyönyörűszép arca, alakja*. Hát most köszönni se tudott Ákos, ahogy möglátta ezt a nagyon szép lányt. Csak mögállt és nézett.”⁸⁶

Cseppet sem elhanyagolható a természetes szépséggel való élés, a szépséggel való boszorkányos kacérkodás és a paráznaság útjára tévedés témája azon mese-narratívákban, amelyekben a házasság előtt, vagy éppen a lépre csalás után súlyos konfliktusok kerülnek terítékre. Szenci Molnár is eltöpreng azon, hogy miféle káros hatással jár az isteni adomány azoknak esetében, akik nem tudják megfékezni a szépség hatalmát:

„Hozhate az szep termet tellyes örömet? Semmiképpen nem. Mert nagy bünökre ad okot sokaknak, sok vétkekre gyalázatos bujaságra, kevélységre és kényességre hattya az embert. Az szépség sokakat meg fosztot tisztességétől, sokakat paráznaságba és nagy vétkebe kevert és sillyesztett. Micsoda tötte az Istennek szive szerint való emberét David profétát gyilkossá és paráznává, hogyha nem az Bethsabének szépsége?”⁸⁷

⁸⁵ Szép András. In: *Estefia, Éjjelfia, Hajnalfia*, (335–349) 335. [*kiemelés* tőlem – BP].

⁸⁶ Az örök életre vágyó királyfi. In: Bálint Sándor: *i. m.* (39–81) 43. Hogy egy kicsit nagyobb kitekintésnek is helyt adjunk, érdemes figyelembe vennünk Duby kijelentését a klerikus regényekben szereplő tündérekről: „A durva férfivágy nem kíméli e különös nőket, akik többnyire erőszak áldozatai lesznek. De aztán szívvel-lélekkel a csábító mellé állnak, segítőkészek, nagylelkűek, gazdagságot és gyermekeket ajándékoznak neki. Sánccal vannak mégis körülvéve, elérhetetlenek. Titokzatosak. A szerető köré a tilalmak gyűrűjét vonják. Ha áthágja, szerencsétlenség éri. E mesebeli lények szerintem a távoli anyát pótolják.” Duby, Georges: *i. m.* 272.

⁸⁷ Szenci Molnár Albert: *i. m.* 313.

Mondhatni se szeri, se száma azon mesenarratíváknak, amelyekben a férjezett asszony valamilyen indíttatásból súlyos bűnt követ el a hűtlenségre való rászedéssel. Penavin Olga *A gyermek még a táltos ló* című meséje a férjgyilkosság utáni házassággal és a rettenetes nagy vagyonnal való ígéretetés remekbe szabott példája. A Tündér Ilona rendkívüli módon veszi át a gonosz anya típusú mesékből ismert gyilkos anya szerepét,⁸⁸ s mivel a rablóvezér férjénél szebb volta és hamis beszéde leszedi a lábáról, hajlandó is a bűnelkövetésre.

„Hát úgy is csinát a menyecske, fölát, lepisálta azokat az abrincsoakat, az még még-feszítötte, az abrincsoak még mind lepattogtak. A rabló kigyütt, a feje mán meg vót gyógyulla. Mikó kigyütt a rablóvezér, a *királynöve szerelömbö estek*, mert a rablóvezér nagyon *szeép férfi* vót. Most ök szerelembö estek és ök szeretnének egymásé lenni. A menyecske hát nem szereti az urát, hát ezt szereti, mer *öz még szeebb, mint az ő ura*.

– Ezt a mi urunkat, a királyt, el kell nekünk emészteni, majd én leszek az úr. Neköd meg itt lésznek majd az aranyhégyc meg az aranymicsodák, *öz mind a tibeð lész, de csak akkor, ha te az enyém lészöl*.

Ej, a Tündér Ilonát csábította ám a sok arany. Csak jobb élete lenne azzal a sok arannyá, mint így. A kisgyerök meg ott vót és figyelte, hogy ök mit beszélnek.⁸⁹

Ennek az ellenkezőjére is találunk remekbe szabott példát. A ketesdi *A jámbor* című mesenarratíva egy szegény ember leánygyermekéről szól, aki: „elég szíp lett volna, de hogy lusta anyja vót neki, nem hogy arra szoktatta volna, hogy megfűsölödjék, megmosaködjék, csak ott tartotta ütet a hamuban”. A faluba tévedt gazdag legény az első látásra beleszeret a szép lányba; „elég erősnek is látta”, és megkéri az apjától, aki őszintén mondja, hogy „néked adnám a leányomat, de nem hozzád való”. A gazdag legény az össze nem illés ellenére is feleségül veszi a lányt, és türelmesen megtanítja fiatal aráját rendbe szedni magát. „Mikor megtörtént a mosdás, a menyecske olyan lett, mintha új világra született volna.” Megtanítja még szorgalmasan ellátni a házi és ház körüli munkákat, cserébe pedig mértéktartással való jólétet biztosít neki. De amikor a gonosz anyós és annak

⁸⁸ Médeia ennek a női szerepnek az egyik östípusa. Roussel, P.: Médée et le meurtre de ses enfants. In: *Revue des Études Anciennes*, tome 22, n° 3 (1920), 157–171.

⁸⁹ A gyermek még a táltos ló (Jakab István – Satai Pál). In: Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék I.*, 1971, (169–188) 185. [*kéiemelés* tölem– BP]. Vö. még Bálint Péter: A titok fenoménje a népmesében (Jakab István: Brugó [AaTh, Bn 311 (406A*)~307] = The Phenomenology of the Secret in Gypsy Folktales. In: Bálint Péter – Bódis Zoltán (szerk.): A titok fenomenológiája a cigány népmesében. Fabula aeterna IV. Didakt K., Didakt Kft. – Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnötteképzési Kar, Alkalmazott Narratológiai Műhely, Debrecen 2015, 11–54., 159–206.

ferje látogatóba megy a fiatalokhoz, hamis beszéddel igyekszik eltéríteni a helyes életviteltől:

„– Jaj, de nagy számár vagy! Mondjad az uradnak, hogy fogadjon szolgálót, ne tedd azokat a dolgokat, amiket te teszel. Azokat majd megteszi a szolgáló! Te pedig – azt mondja – öltözz fel szépen, vételesség ruhákat, s csak *sétálj az udvaron, mint egy páva*. Látom, úgy is van miből iljetez, elég!⁹⁰

A példázatos célzatú narratíva végkicsengése helyreállítja a rendet: a hamis beszédű anyát járomba fogva szégyeníti meg veje a szántóföldön, a szorgalmas apát pedig, aki megelégedéssel állapította meg, hogy kölcsönös szeretetüknek és öszszecsiszolódásuknak boldogság az eredménye, járom alakú kaláccsal ajándékozza meg:

„– Úgy is kell, édes fiam, dolgozni kell. Mindig abban járj, hogy mindent megtanulj, úgy válassz mindennek hasznára! Urad is azért vett el, hogy csináljon belülled egy ügyes háziasszonyt.”⁹¹

A hallgatóság tanulságként szűrheti le, hogy a női szépség a hozzá társuló szorgalom és a mértéktartó életvitel nélkül mihaszna dolog: és ha ez az évszázados felfogás nem is képezi egy hiányzó „paraszti esztétika” részét, mégis fundamentuma az évszázados etikai rendnek.

Felhasznált irodalom

- Alter, Robert: *A Biblia versművészete*. Ford. Máthé-Farkas Zoltán, Exit Kiadó, Kolozsvár 2013.
- Aujaleu, Édouard: La beauté de l'horreur ou la question de l'esthétisation du négatif. In: *L'Enseignement philosophique*, 65e année (2015/2), 39–48.
- Augustinus, Aurelius: *Vallomások*. Ford. Városi István. Etikai gondolkodók. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1982.
- Auwers, Jean-Marie – Wénin, André: Problèmes herméneutiques dans l'interprétation du *Cantique des cantiques*. In: *Revue théologique de Louvain*, tome 36 (2005/3), 344–373.
- Bálint Péter: A titok fenoménje a népmesében (Jakab István: Brugó [AaTh, Bn 311 (406A*)~307] = The Phenomenology of the Secret in Gypsy Folktales. In: Bálint Péter – Bódis Zoltán (szerk.): A titok fenomenológiája a cigány népmesében. *Fabula aeterna* IV. Didakt K., Didakt Kft. – Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és

⁹⁰ Kovács Ágnes: *A rókaszemű menyecske. Kettesdi népmesegyűjtemény*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2005, (167–172) 170. [*kiemelés tőlem* – BP].

⁹¹ Uo. 171.

- Felnőttképzési Kar, Alkalmazott Narratológiai Műhely, Debrecen 2015, 11–54., 159–206.
- Bálint Péter: *Jézus-mintázatok a népmesékben*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest 2022.
- Bálint Péter: *Meseértés- és értelmezés. A Kárpát-medencei népmeseahagyomány hermeneutikai vizsgálata*. Didakt Kft., Hajdúböszörmény 2013.
- Bálint Sándor: *Tombác János meséi*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.
- Benedek Katalin (s. a. rend) – Hermann Zoltán (bev.): *Estefia, Éjfélfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében*. Magyar Népköltészet Tára XIV. Balassi Kiadó, Budapest 2013.
- Békési Sándor: *Ergon. A keresztényen esztétika teológiája*. Mundus Novus Könyvek. Mundus Kiadó, Budapest 2010.
- Buber, Martin: *A hit két formája*. Ford. Görföl Tibor. Typotex Kiadó, Budapest 2023.
- Cicero: *Válogatott művei*. Ford. Némethy Géza, Boroknai Iván, Borzsák István, Havas László, Trencsényi-Waldapfel Imre et al. Európa Könyvkiadó, Budapest 1987.
- Cseke Ákos: *A középkor és az esztétika*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2011.
- De Wulf, Maurice: Les théories esthétiques propres à saint Thomas (suite). In: *Revue néoscholastique*, 3e année (1896/10), 117–142.
- Delaunay, M.: Sur la beauté. In: *Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris*, IIIe série, tome 8, (1885), 193–200.
- Diderot, Denis: *Az apáca*. Ford. Máthé Klára. Európa Könyvkiadó, Budapest 1972.
- Dieulafoy, Marcel: Le livre d'Esther et le palais d'Assuérus. In: *Actes et Conférences de la Société des études juives*, tome 3 (1888), 265–291.
- Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina Kiadó, Budapest 1981.
- Duby, Georges: *A lovag, a nő és a pap*. Ford. Fázsy Anikó, Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987.
- Durand, Gilbert: *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Éd. Dunod, Paris 1992.
- Eco, Umberto (szerk.): *A rítuság története*. Ford. Sajó Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest 2007.
- Flacelière, Robert: À propos du *Banquet* de Xénophon. *Revue des Études Grecques*, tome 74, fasc. 349–350 (1961), 93–118.
- Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest 1984.
- Grasset, Bernard M.-J.: Une esthétique pascalienne. In: *Revue Philosophique de Louvain*. Quatrième série, tome 105, (2007/3) 361–384.
- Hamvas Béla: *Arkhai és más esszék (1948–1950)*. Medio Kiadó Kft, Szentendre 1994.
- Hauret, Charles: Note d'exégèse: Cantique des Cantiques, 1,3: Introduxit me rex in cellaria sua. In: *Revue des Sciences Religieuses*, tome 38 (1964/1), 60–70.

- Hoffmann, Paul: La beauté de la femme selon Diderot. In: *Dix-huitième Siècle. Le sain et le malsain* (1977/9), 273–289.
- Jacques-Chaquin, Nicole: La fable sorcière, ou le labyrinthe des enchantements. In: *Littératures classiques*, n° 25, (1995), *L'irrationnel au XVIIIe siècle*, 87–96.
- Kalmár György: A női test igazsága. In: *Vulgo* II. (2000/1–2), 178–196.
- Karasszon István: *Az Ószövetség fényei. Veterotestamentica*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest 2021.
- Kerényi Károly: Prótoگونos Koré. In: uő: *Halbatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Ford. Kövendi Dénes, Szerb Antal, Tatar György. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1984.
- Koehl, Hélène: Suzanne subversive à son corps défendant. Quand le jeune s'oppose à l'institution. In: *Études théologiques et religieuses*, Tome 84 (2009/4), 537–551.
- Kovács Ágnes: *A rókaszemű menyecske. Ketesdi népmesegyűjtemény*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2005.
- Kovács Ágnes (szerk.): *Rózsafű és Tulipánleány. Kalotaszegi népmesék*. Mesék, mondák, történetek. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987, (120–125) 120.
- Kovács Ágnes: *Világ Szépe és Világ Gyönyörűje. Magyarországi román népmesék*. Ford. Ignác Rózsa. Népek Meséi 75. Európa Könyvkiadó, Budapest 1982.
- Lacocque, André: Rések a falon. In: Ricœur, Paul – Lacocque, André: *Bibliai gondolkodás*. Ford. Enyedi Jenő. Európa Könyvkiadó, Budapest 2003, 21–68.
- Laperrousaz, Ernest-Marie: L'interprétation du *Cantique des Cantiques* et la topographie de Jérusalem. In: *Revue des études juives*, tome 133, 133 (1974/1–2), 5–10.
- Lévi, Israël: L'Histoire „de Suzanne et les deux vieillards” dans la littérature juive. In: *Revue des études juives*, tome 96, n°190 (1933), 157–171.
- MacIntyre, Alasdair: *Az erény nyomában. Erkölcseleleti tanulmány*. Ford. Bíróné Kaszás Éva. Osiris Kiadó, Budapest 1999.
- Marion, Jean-Luc: *Az erotikus fenomén. Hat meditáció*. Fordította: Szabó Zsigmond. Rezonőr. L'Harmattan, Budapest 2013.
- Merleau-Ponty, Maurice: *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond. L'Harmattan Kiadó – SZTE Filozófiai Tanszék, Budapest 2007.
- Morvay Judit: *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraaljai palóc asszonyok élete a múlt század második felében*. Néprajzi tanulmányok. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981.
- Nagy Olga: *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1978.
- Nagy Olga: *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1989.
- Nagy Olga: *Cifra János meséi*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXIV. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
- Nagy Olga – Vőő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVI. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002.

- Nagy Zoltán: *Fanyűvő Jankó. Palócföld meséi és mondái*. Magyar Népköltészet Tára X. Balassi Kiadó, Budapest 2010.
- Németh György: *A zszarnokok utópiája. Antik tanulmányok*. A kútnál. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1996.
- Otto, Rudolf: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionalishoz*. Ford. Bendl Júlia. Vallástörténet. Osiris Kiadó, Budapest 1997.
- Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Akadémiai Kiadó. Második, változatlan kiadás. Budapest 1978.
- Órigenész: *Kommentár az Énekek énekéhez*. Ford. Pesthy Monika. A kútnál. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1993.
- Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék*. I. kötet. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. Akadémiai Kiadó, Budapest – Fórum Könyvkiadó, Újvidék 1971.
- Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék*. II. kötet. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. Akadémiai Kiadó, Budapest – Fórum Könyvkiadó, Újvidék 1984.
- Pesthy Monika – Simon Róbert – Gspann Veronika (szerk.): *Péter-apokalipszis*. Ford. Pesthy Monika. Keleti források – Fontes Orientalis. Corvina Kiadó Kft., Budapest 2009.
- Platón: *Platón válogatott művei*. Szerk. Falus Róbert, Domokos János. Válogatta Falus Róbert. Ford. Devecseri Gábor, Faragó László, Kerényi Grácia, Kövendi Dénes, Szabó Miklós, Telegdi Zsigmond. Európa Könyvkiadó, Budapest 1983.
- Ricœur, Paul: A rossz mint filozófiai és teológiai kihívás. In: uő: *Vallás, ateizmus, hit*. Károli könyvek – Rezonőr sorozat. L'Harmattan Kft., Budapest 2023, 183–205.
- Riegel, Nicholas: Goodness and Beauty in Plato. In: *Archai* (2014/12), 147–158.
- Riel, Gerd Van: Beauté, proportion et vérité comme «vestibule» du bien dans le «Philèbe». *Revue Philosophique de Louvain*, quatrième série, tome 97, n° 2, (1999), 253–267.
- Rodriguez, Pierre: La parole des fées. In: *Littérature*, n° 63 (1986) *Communiquer, représenter*, 55–64.
- Roussel, P.: Médée et le meurtre de ses enfants. In: *Revue des Études Anciennes*, tome 22, n° 3 (1920), 157–171.
- Roy, Bruno: La belle e(s)t la bête: aspects du bestiaire féminin au moyen âge. In: *Études Françaises* 10 (1974/3), 309–317.
- Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások. Magyar néphit és népszokások*. Universum reprint. Universum Könyvkiadó, Szeged 1990.
- Rónay György: *Napló I. (1945–1952) II. (1953–1975)*. Szerk. Reisinger János. Magvető Kiadó, Budapest 1989.
- Seneca, Lucius Annaeus: *Erkölcsei levelek*. Ford. Kurcz Ágnes, Kossuth Kiadó, Budapest 2001.
- Simon Attila: Antik és modern. In: *Vulgo* I. (1999/1), (223–230) 223.

- Simonné Pesthy Monika: *Ádám harca a Sátánnal. Akszimarosz és Gadla Adam*. Fordítás etiópból, kommentár, jegyzetek. Keleti Források – Fontes Orientalis. Corvina Kiadó, Budapest 2023.
- Starobinski, Jean: *A varázslónők*. Ford. Lőrinszky Ildikó. Európa Könyvkiadó, Budapest 2009.
- Steiger Kornél: Filozófia és szerelem. A lakoma. In: uő: *Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Electa. Gondolat Kiadó, Budapest 2010, 247–269.
- Szántó Imre: A katolikus népművelés Magyarországon 1711–1848. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 69. (1981), 3–13.
- Szenci Molnár Albert: *Discursus de Summo Bono (Értekezés a legfőbb jóról)*. Szerk. Tolnai Gábor. Régi Magyar Prózai Emlékek IV. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.
- Tánczos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban*. Kairosz Kiadó, Budapest 2007.
- Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Szerk. V. Kovács Sándor. Ford. Bellus Ibolya, Jelenits István, Váradi Béla, Vásárhelyi Judit, Vida Tivadar, Waigand József. Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, Budapest 1982.
- Thirouin, Laurent: Esther, figure (augustinienne) de la grâce. In: *Courrier Blaise Pascal* (2020/41–42), *Varia*, 19–39.
- Tillich, Paul: *Rendszerezés teológia*. Ford. Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- Wénin, André: De l'analyse narrative à la théologie des récits bibliques. In: *Revue théologique de Louvain*, 39e année, (2008/3), 369–393.
- Witchard Goetinck, Glenys: Gwenhwyfar, Guinevere and Guenièvre. In: *Etudes Celtiques*, volume 11, fasc. 2 (1966), 351–360.
- Xenophón: *Emlékeim Szókratészről*. Ford., utószót és jegyzeteket írta Németh György. Az ókori irodalom kiskönyvtára. Európa Könyvkiadó, Budapest 1986.

* * *

Folktales present a nuanced spectrum of female beauty and ugliness, their portrayal fluctuating based on the narrative's context. Each depiction carries both ethical and existential weight. For centuries, religious teachings exerted a powerful influence on peasant understanding of beauty and its seductive potential. Preachers' exhortations and parables, seamlessly integrated into folktales, served to reinforce the dominant moral order within the local community.

Keywords: beauty, ugliness, face, marriage, seduction.